

UOT 745/749

FİZZƏ QULİYEVA

QƏDİM NAXÇIVANDA DEKORATİV-TƏTBİQİ SƏNƏTLƏRİN TƏŞƏKKÜLÜ

Naxçıvan diyarında dekorativ-tətbiqi sənətlərin təşəkkül tarixi olduqca qədimdir. Naxçıvanın əlverişli coğrafi şəraiti, təbii zənginliyi müxtəlif sənət sahələrinin inkişafına zəmin yaratmışdır. Dulusçuluq, metalışləmə, həsirçilik, qəlibçilik, boyaqçılıq, naxışlama inkişaf etmiş tətbiqi sənət sahələrindən olmuşdur. Həsirçilikdə qamışdan istifadə olunmuş və hörmə prosesində sadə keçirmə üsulları tətbiq olunmuşdur. Həsir tikililərdə, dəfnlərdə, saxsı qabların hazırlanmasında istifadə olunmuşdur. Metalışləmənin inkişafı ilə əlaqədar olaraq tökmə sənəti inkişaf etmiş, mum formalar əsasında formalaşdırılan saxsı qəliblər yaranmışdır. Qəlibçiliyin formalaşması incə əşyaların hazırlanmasına səbəb olmuşdur. Boyaqçılıq keramika məmulatını yüksək bədii zövqlə hazırlamağa imkan vermişdir. Dulusçuluğun yaranması insanın məişət və təsərrüfat həyatını asanlaşdırmışdır. Dulus çarxının, yeni qarışıqların kəşfi dulusçuluq prosesini gücləndirmişdir. Naxçıvan dulusçuluğunda Dalma tərə, Kür-Araz, Boyalı qablar mədəniyyəti üçün xarakterik ənənələrin inkişafı Yaxın Şərq və Cənubi Qafqaz mədəniyyətinə güclü təsir etmişdir.

Açar sözlər: *Naxçıvan, dekorativ-tətbiqi sənətlər, dulusçuluq, metalışləmə, Eneolit dövrü, Tunc dövrü, Erkən Dəmir dövrü, naxış, qədim dövr, bəzək əşyası, silah.*

Əldə olunmuş arxeoloji materiallara əsasən demək olar ki, qədim Naxçıvan ərazisində dekorativ-tətbiqi sənətlərin əsas inkişaf etmiş sahələri dulusçuluq, metalışləmə olmuşdur. Dulusçuluq və metalışləmə inkişaf etdikcə yeni sənət sahələrindən ibtidai zərgərlik, silahsızlıq, qəlibçilik, boyaqçılıq, naxışsalma və s. yaranmışdır. Dulusçuluq bir qədər geniş inkişaf edərək təkcə məişət və təsərrüfat əşyalarında deyil, qəlibçilik vasitəsi ilə silah və bəzəklərin hazırlanması üçün də tətbiq olunmuşdur. Qəlibçilik təkcə gildən müəyyən məmulatların hazırlanması ilə məhdudlaşmamış, həmçinin mum qəliblərin düzəldilməsində də istifadə edilmişdir. Mum qəliblər daha incə bəzək əşyalarının hazırlanmasında istifadə edildiyindən metalışləmənin inkişafına əvəzsiz töhfə vermişdir. Təəssüf ki, mum qəliblərlə bağlı tapıntılar cüzi qalıqlarla müşayiət olunduğundan onlar haqqında fikir demək mümkün olmamışdır.

Daşışləmə, sümükişləmə, ağacışləmə, həsirçilik də qədim dövrdə inkişaf etmiş əsas sənət sahələrindən olmuşdur. I Kültəpə yaşayış yerinin Neolit dövrü qəbirlərindən aşkar olunmuş bir qrup skeletin üzərində həsir qalığına [4, c. 39-54], Şorsu yaşayış yerindən məlum olan Son Eneolit dövrü gil qabın dibində həsir izinə rast gəlinməsi həsirçilik sənətinin hələ qədim dövrlərdən inkişaf etdiyini göstərən faktlardır [7, c. 141, şəkl. 7]. Əldə olunmuş materiallara əsasən demək olar ki, həsirçilikdə qamışdan istifadə olunmuş və hörmə prosesində sadə keçirmə üsulları tətbiq olunmuşdur. Bununla yanaşı Naxçıvanın qədim yaşayış yerlərindən Erkən Eneolit [3, s. 14], Tunc dövrünə [4, c. 118] aid edilmiş iy başlıqlarının aşkar olunması ibtidai şəkildə olsa da ipin istehsalı sahəsində əldə olunmuş uğurlardan da xəbər verir. Təəssüf ki, Naxçıvanın qədim dövr abidələrindən iplə bağlı heç bir qalıq aşkar olunmadığından bu fikirləri əmək alətlərinə əsasən demək mümkündür. Araşdırmaların nəticələri Naxçıvan ərazisində toxuculuq ənənələrinin ibtidai zamanlardan yaranıb formalaşdığını deməyə əsas verir.

Son zamanlara kimi Naxçıvan ərazisində Neolit abidəsinə rast gəlinmədiyindən dulusçuluğun tarixi Eneolit dövrünə aid edilirdi. Amma XXI əsrdə Azərbaycan-Fransa arxeoloqlarının birgə əməkdaşlığı ilə I Kültəpə abidəsində aparılan tədqiqatlar bu sənətin Neolit dövründən başlayaraq inkişaf etdiyini deməyə əsas vermişdir [6, c. 154]. Neolit

dövründə keramika məmulatının hazırlanmasında daha çox materialın keyfiyyəti və formanın dayanıqlığı əsas məsələlərdən biri olmuşdur. Əldə olunan materialların təhlili göstərir ki, formanın dayanıqlı olmasına yönəlmiş axtarışlar sonrakı dövrlərdə də davam etdirilmişdir. Neolit dövrü qabları əllə hazırlanmasına baxmayaraq bəzi qabların mükəmməlliyi onların dulus çarxında hazırlanması təsirini bağışlayır. Bu fikir tədqiqatçı-arxeoloq Osman Həbibullayevin də tədqiqatlarında öz əksini tapmışdır [4, c. 73]. Bunu qabların içinə qatılan müxtəlif materialların analizindən də aydın görmək mümkündür. Neolit dövrü keramikası əsasən iki qarışıqla – əsasən bitki qalığı qatılmış, bəzən qum qarışığı olan gillə hazırlanmışdır. Gilin rəngindən, müxtəlif materialların qarışıqlarından asılı olaraq bişirilmiş qablar çəhrayı, bəziləri boz, sarı rənglidir. Bu dövrün qabları məişət və təsərrüfat tipli qablarla təmsil olunub küpə, kasa və çəllək və s. ibarətdir. Formanın dayanıqlığı və biçim həllinə yönəlmiş davamlı axtarışlara baxmayaraq ən sadə, köndələn, yaxşı hazırlanmamış qablarda da ornamentlərə rast gəlmək olur. Qablar məməcikşəkili, ilan, aypara formalı qabartma, dairəvi batıq və s. naxışlarla bəzədilmişdir. Neolit dövrünün boyalı qabları da olduqca diqqətəlayiqdir. Qeyd edək ki, Neolit dövründə boyalı qabların inkişafı sonrakı dövrdə Eneolit və Tunc dövründə Boyalı qablar mədəniyyətinin yaranmasında da ilkin zəmin olmuşdur. Bu dövrün boyalı qablarını müxtəlif xətt və nöqtələrdən ibarət naxışlar bəzəmişdir.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, Neolit dövründə formalaşan dulusçuluq ənənələri Erkən Eneolit dövründə yeni müstəvidə inkişafını davam etdirmişdir. Erkən Eneolit dövründə dulusçuluq məmulatlarının ərsəyə gəlməsində formadan çox, üslub və bəzək anlayışına diqqət ayrılmışdır. Dulusçuluq sənətinin bu yöndən də inkişaf etməsi qədim dövr sənətkarlığına üslub anlayışını gətirmişdir. Naxçıvan ərazisində Erkən Eneolit dövründə yayılmış üslublardan yalnız Dalma təpə üslubu bizə məlumdur ki, bu da Naxçıvantəpənin bədii keramika məmulatında izlənilmişdir. İlk dəfə bu üslub Cənubi Azərbaycan (indiki İran) ərazisində rast gəlinəndi üçün onun yalnız bu yer üçün xarakterik olduğu bilinirdisə, 2017-ci ildə Naxçıvanda aparılan arxeoloji tədqiqatların nəticəsi bu fikrə münasibəti dəyişdirdi [3]. Son yüz ilin tədqiqatlarına baxıldıqda bu üslubun yalnız Naxçıvan ərazisində izlənildiyini görmək mümkündür. Tədqiqatlara əsaslanaraq Cənubi Qafqaz ərazisində bu üslubun ilk dəfə Naxçıvanda meydana çıxdığını demək olar. Dalma təpə üslubuna ölkə hüdudlarından kənarında rast gəlinəndə də, demək olar ki, bu üslub yerli zəmində yaranmış və inkişaf etmişdir. Qeyd edək ki, Dalma təpə üslubunun xarakterik əlamətləri Neolit dövrü keramika məmulatında izlənilmiş, naxış vurma sənətinin davamı olmuşdur. Amma Neolit dövründən fərqli olaraq Erkən Eneolit dövründə Dalma təpə üslubu ilə icra olunmuş qablarda mürəkkəb kompazisiya, naxışlarda fərqli dinamika onu göstərmişdir ki, bu dövrdə adı çəkilən üslub intibah dövrünə çatmış və Orta Eneolit dövründə tənəzzül dövrünü yaşamışdır. Qablar qırmızı boya ilə boyandıqdan sonra üzərindən müxtəlif quruluşlu naxışlar, təsvirlər çəkilmişdir. Bu cür qablara Naxçıvantəpənin Erkən Eneolit, Orta Eneolit dövrü qablarında rast gəlinmişdir.

Naxçıvan ərazisində Neolit dövründən başlayaraq dekorativ-tətbiqi sənətlərin ilkin sahələrindən biri kimi dulusçuluqla yanaşı metalışləmə sənəti də inkişaf etmişdir. Dulusçuluq və metalışləmə sənətləri əvvəlcə zəruri tələbatdan yaranmış, daha sonralar isə bununla yanaşı estetik zövqə, mifoloji, dini dünyagörüşünə əsaslanmışdır. Naxçıvanda metalışləmə sənətinə dair ilkin materiallar Neolit dövrünə təsadüf edir. 2017-ci ildə Naxçıvantəpə qədim yaşayış yerində aparılan arxeoloji tədqiqatlar metalışləmənin qədim tarixini təsdiq etmişdir [3, s. 24]. Abidədən tapılmış Erkən Eneolit dövrünə aid metalışləmə alətlərinin tapılması sənətinin inkişafını göstərir.

Orta Eneolit dövründə müxtəlif əşyalara olan tələbatın artması dekorativ-tətbiqi sənətlərin də inkişafına səbəb olmuşdur. Erkən Eneolit dövründə olduğu kimi Orta Eneolit dövründə də dulusçuluq sənətkarlığın inkişaf etmiş sahələrindən biri kimi qalmaqda davam edir. Metalışləmə sənətinə aid nümunələr az olduğundan görünür bu sahədə çətinliklər qalmaqda davam etmişdir. Orta Eneolit dövrünün dulusçuluq nümunələrində müxtəlif texniki üsullarla icra olunmuş həndəsi, nəbati naxışların tətbiqi davam etdirilmiş, qabların bədii həllində fərqli ornamentlərdən istifadə olunmuşdur [3, s. 89-135].

Eneolit dövrünün əvvəlki mərhələlərindən fərqli olaraq Son Eneolit dövründə dulusçuluqla yanaşı metalışləmə sahəsində də dirçəliş başlayır. ümumiyyətlə, Eneolit dövrünün son mərhələsində dulusçuluq sənəti intibah dövrünü yaşayır. Bu dövrün dulusçuluq nümunələrində əvvəlki dövrlərin ornamentasiyası davam etdirilməklə zoomorfik motivlər də tətbiq olunmuşdur. Bu cür bəzəmələr o dövrdə formalaşan totemistik inanclardan xəbər verir. Görünür Son Eneolit dövrünün sonuna yaxın heyvan insanın həyatında əhəmiyyətli olmağa başlayır. Son Eneolit dövrünün gil qablarından bir neçəsini bəzəyən keçi və qoyun təsvirləri göstərir ki, insanlar ilk olaraq bu heyvanlara tapınmağa başlamışlar. Keçi və qoyuna inam sonrakı dövrlərdə də davam etdirilmiş və sitayiş obyektinə çevrilmişdir.

Estetik zövqün tələbindən yaranan metalışləmə sənətinə dair qiymətli sənət nümunələri dulusçuluq əşyaları ilə müqayisədə azlıq təşkil edir. Metalın əldə oluması, onun işlənilməsi, texniki icra üsulları keramika məmulatı ilə müqayisədə olduqca çətinidir.

Tunc dövrünün dekorativ-tətbiqi sənətləri mədəniyyət və incəsənətin yeni inkişaf mərhələsidir. Kür-Araz mədəniyyətinin dekorativ-tətbiqi sənət nümunələri Tunc dövrü incəsənətinin hələ erkən mərhələdən nə qədər inkişaf etdiyini göstərir. Qeyd edək ki, Naxçıvanda ibtidai incəsənətin, o cümlədən dekorativ-tətbiqi sənətlərin ən yüksək inkişaf etdiyi dövr də Tunc və Dəmir dövrünü əhatə edirdi. İnsanların yaşayış tərzində olan dəyişiklik özünü dekorativ-tətbiqi sənətlərdə də əks etdirirdi.

Naxçıvanın boyalı qabları dulusçuluq məmulatları arasında üstünlüyünü hər zaman qorumuşdur. Naxçıvanda boyaqçılıq ənənələrinin tarixi də eramızdan xeyli əvvəl formalaşmışdır. Bu ərazidə yaşayan qədim tayfalar hələ Neolit dövründən boyaq əldə etməyi bacarırdılar. Aparılmış tədqiqatlar zamanı Naxçıvan abidələrində gil qabların içində oxra adı ilə tanınan qırmızı boyanın tapılması göstərir ki, hələ qədim zamanlardan bu ərazidə yaşayan ulu əcdadlarımız müxtəlif mineralları və boyaq otlarını tanımış, onlardan qabların rənglənməsində, təsvirlərin çəkilməsində istifadə etmişlər. İçərisində qırmızı boya saxlanan qablar I Kültürə qazıntıları zamanı Neolit dövrünə aid təbəqədən tapılmışdır [3, s. 12]. Erkən Eneolit dövrü yaşayış yeri olan Naxçıvantəpədən tapılan kiçik həcmli qabın içərisində saxlanmış qırmızı, narıncı rəngdə boyaq qalığının aşkar olunması Naxçıvantəpədə yaşayan qədim insanların boyaq əldə etdiklərini göstərir [3, s. 12, 16]. Qabların qırmızı, narıncı, sarı, çəhrayı və qara rəngə boyanması göstərir ki, insanlar ibtidaidən bu rəngləri əldə edə bilmişdir. Boyaqçılığın inkişafı boyalı qabların da təkmilləşməsinə, bədii xüsusiyyətlərinin zənginləşməsinə bilavasitə təsir etmişdir.

Bədii keramika məmulatının həllində boya ilə yanaşı fərqli texniki üsullardan – basma, qabartma, çərtmə, boyaçəkmə və s. istifadə olunmuşdur. Bu cür texniki üsullar qablar boyandıqdan sonra da tətbiq edilmişdir. Naxışlar həm də boyasız gil qabların üzərinə tətbiq edilmişdir. Naxçıvanın Eneolit, Tunc və Erkən Dəmir dövrünə aid sadə gil qablarının bəzədilməsində qabartma, basma texniki üsullarına daha çox üstünlük verilmişdir. Basma üsulunun daha geniş yayıldığı dövr kimi Eneolit dövrü yadda qalır. Xüsusilə Erkən Eneolit

dövründə Dalma təpə üslubu inkişaf etdi ki, bu üslubun aparıcı texniki icra üsullarından biri də basma üsulu idi. Basma texnikasının fərqli icra üsulları vardı ki, bunlardan barmaq və müxtəlif ucluqlu alət basmalarından istifadə olunurdu. Dalma təpə üslubunda bəzədilən qabların naxışları adətən dinamikliyi, simmetrik və asimmetrik ahəngilə seçilir. Bir naxış adətən bir-birinin təkrarı olaraq qabın səthi boyunca təkrarlanır. Qabların bəzədilməsində əsasən bir, bəzən iki, təsadüfən isə üç naxış elementi birgə istifadə olunmuşdur.

Heyvanlara inamın getdikcə artmasının əsas səbəblərindən biri də əkinçiliyin maldarlıqdan ayrılması prosesi idi. Bu proses Tunc dövründə daha da gücləndi və reallaşdı. Əkinçiliyin maldarlıqdan ayrılması dekorativ-tətbiqi sənətlərə də təsirsiz ötüşmədi. Bunu biz əzəmətli Gəmiqaya abidəsində də görə bilərik. Bu qayalıqlarda müxtəlif səpkili naxışlar arasında heyvan və insan təsvirlərinə daha çox rast gəlinir. İnsan təsvirləri də olduqca maraqlıdır. Tunc dövrünə kimi insan təsvirlərinə demək olar ki, rast gəlinməmişdir. Bu təsvirlər əsasında demək olar ki, əvvəlki dövrlərdə insanlar ətraf aləmi müşahidə edirdilərsə və onlara tapınırdılarsa, artıq Tunc dövründə insanın ətrafı dərki özünüdərkə yönəlir və insan özünü, qüvvəsini dəyərləndirir, insan heyvanlarla yanaşı insana da tapınmağa başlayır. Anaxaqanlıq, ataxaqanlıq və s. özünüdərkən yüksək təzahürü idi desək yanılmırıq. Maraqlı cəhətlərdən biri də insan və heyvan rəsmlərinin birgə təsviri idi. Biz bunu məşhur Qobustan qayaüstü rəsmlərində də görürük. İnsan və heyvan motivlərinin birgə təsviri onu göstərir ki, insanın əsas həyat mənbələrindən biri də heyvanlar idi. Bu səbəbdən heyvanların bir çoxu ilahiləşdirilmiş, onlara inam artmışdır. Bəzi heyvanlara inam o qədər geniş yayılmışdır ki, müxtəlif kultların yaranmasına səbəb olmuşdur. Orta Tunc dövründə insanların həyatında öküz, qoyun, at, it insanların həyatında mühüm rol oynadığından eyniadlı kultlar yaranmışdır. Qabların üzərindəki təsvirlərdən əlavə bu heyvanların heykəlcikləri də hazırlanmışdır. Heyvan heykəlciklərinin hazırlanması da demək olar ki, Tunc dövrü üçün xarakterikdir. Heykəlciklər necə gəldi hazırlanmamış, onların bədii həllinin yüksək səviyyədə olmasına diqqət verilmişdir.

Orta Tunc dövründə boyalı qablar inkişaf etmiş və eyniadlı mədəniyyət formalaşmışdır. Bu da təsadüfən olmamışdır. Bu dövrün boyalı qabları yüksək keyfiyyəti ilə yanaşı bədii həllinin mükəmməlliyi ilə də deyilənləri təsdiq edir. Bu qabların ornamentasiyası müəyyən qədər əvvəlki dövrlərin davamı olsa da kompozisiyanın mürəkkəbliyi ilə diqqət çəkir. Bu dövrdə keramikanın bədii həllində fərqli texniki üsullar tətbiq olunsada əsasən boyadan daha çox istifadə olunmuşdur. Monoxrom və polixrom gil qabların xarici səthi əsasən qırmızı və qara rənglə və bu rənglərin müxtəlif çalarları ilə boyanmışdır. Polixrom qabların xarici səthi qırmızı rəngə boyandıqdan sonra qara və qırmızı rənglə fərqli naxışlarla naxışlanmışdır. Boyalı qablarda həndəsi və nəbatəti naxışlarla bərabər heyvan və insan motivlərinə də üstünlük verilmişdir.

Tədqiqatlar göstərir ki, Orta Tunc dövründə Naxçıvanda metaləritmədə müxtəlif sahələr üzrə ixtisaslaşma olmuşdur [5, c. 72-75]. Bu dövrdə misə müxtəlif aşqarlar qatılması üsulu mənimsənildiyindən bədii və texniki cəhətdən yüksək keyfiyyətli, zövqəoxşayan metal məmulatı istehsal edilmişdir. Orta Tunc dövründə mis ərintilərinin tərkibinə sink, arsen, qalay, qurğuşun qatılması onların elastikliyinə artırmış və yüksək keyfiyyətli metal məmulatı istehsal etməyə imkan vermişdir. Bu dövrdə Azərbaycanda, o cümlədən Naxçıvanda qalaylı tuncdan istifadə olunmuşdur. Erkən Tunc dövründə istifadə olunan arsenli tuncun istifadədən çıxmasını tədqiqatçılar arsenin zərərli təsiri ilə izah etmişlər. Metal ərintilərin tərkibinə qalay, qurğuşun və sinkin qatılması bu tip ərintilərin qəlibi qüsursuz doldurmasına imkan vermiş və nəticədə yüksək bədii görünüşlü sənət əsərləri yaranmışdır. Araşdırmalar bədii metal məmulatının

Yaxın Şərq ölkələri ilə sıx iqtisadi-mədəni əlaqələr şəraitində formalaşdığını qeyd etmişlər [2, s. 83]. Çünki Cənubi Qafqazda qalay olmadığından [2, s. 80-83] bu metal Yaxın Şərq ölkələrindən tranzit ticarət vasitəsilə gətirilmişdir.

Erkən Dəmir dövründə metalışləmə sənəti öncədən əldə edilən nailiyyətləri yaşatmaqla yanaşı yeni müstəvidə inkişafını davam etdirmişdir. Yüksək keyfiyyətli metalın əldə olunması üçün fərqli qarışıqlardan istifadə olunması metalışləmə ilə bağlı çətinliklərin bu dövrdə də davam etdiyini deməyə əsas verir. Çətinliklərə baxmayaraq Erkən Dəmir dövrü metalışləmə sənəti əvvəlkilərə nisbətə keyfiyyətli, çeşidli metal qarışıqlarının əldə olunması ilə yanaşı yeni texniki icra üsullarının əldə olunması ilə də yadda qaldı. Qədim Naxçıvan sənətkarları metalışləmə sahəsində də yüksək nailiyyətlər əldə etməyi bacarmışdılar. Metalışləmə məmulatları arasında boyunbağların, qolbaqların, alınlıqların, xüsusilə quş fiqurlarının hazırlanmasında, naxışlanmasında nümayiş etdirilən texniki üsullar öz dövrünə görə yüksək texniki nailiyyətlərdən xəbər verir. Tunc dövrünün bənzərsiz metal əşyalarından olan quş fiqurlarının istehsalında şəbəkə üsulunun tətbiqi şəbəkəçiliyin nə qədər qədim olduğunu göstərir [1, şəkl. 16, 2].

Erkən Dəmir dövründə dekorativ-tətbiqi sənət nümunələrinin hazırlanmasında gil, metal məmulatı ilə yanaşı obsidian, balıqqulağı və s. məmulatlardan da istifadə olunmuşdur. Obsidian əsasən əmək alətlərinin hazırlanmasında tətbiq olunsada, bu materialdan hazırlanmış silahlara da rast gəlinmişdir. İbtidai silahsızlıqda əsasən ox ucluqlarının hazırlanmasında istifadə olunan bu material olduqca effektiv olmuşdur.

Qədim sənət sahələrindən biri kimi muncuqişləmə də olduqca diqqətəlayiqdir. Qədim dövrdə muncuqişləmə başlıca olaraq bəzək əşyalarının hazırlanmasında istifadə olunmuşdur. Muncuqişləmə ilə bağlı ilkin tapıntılar I Kültəpənin Neolit dövrü təbəqəsindən aşkar olunmuşdur [4, c. 39-51]. Bəzək əşyalarının hazırlanması metalışləmə, daşışləmə, sümükişləmə, qəlibçilik kimi sənət sahələrinin inkişafına təsir etmişdir. Qədim dövrdə metalışləmənin inkişafı çeşidli bəzək əşyalarının artmasına təsir etmişdir. Bu artım Erkən Dəmir dövründə daha da nəzərə çarpacaq dərəcədə olmuşdur. Bu dövrdə sırğa, bilərzik, boyunbağı, saç bəzəklərini bəzəmək üçün müxtəlif tipli muncuqlardan istifadə olunmuşdur. Muncuqlar tunc, əqiq, sümük, pasta, dentalium, siprea və konus tipli dəniz heyvanlarının qabığından hazırlanmışdır. Bu cür materiallardan hazırlanmış muncuqlar Sarıdərə və Kolanı nekropolundan aşkar olunmuşdur.

Naxçıvanın qədim dövr dekorativ-tətbiqi sənət nümunələrinin tədqiq olunması xalqımızın ibtidai tarixinin, incəsənətinin öyrənilməsində olduqca böyük elmi əhəmiyyətə malikdir. Naxçıvan ərazisindən tapılan ibtidai sənət nümunələri Naxçıvan mədəniyyətinin, incəsənətinin hələ tarixin erkən mərhələlərindən başlayaraq inkişaf etdiyini göstərən dəyərli sənət əsərləridir. Tarix haqqında ilkin biliklər də məhz bu sənət əsərləri sayəsində öyrənilir. Bu diyarda inkişaf etmiş qədim dövr dekorativ-tətbiqi sənətləri Azərbaycan, Cənubi Qafqaz, o cümlədən dünya mədəniyyətinin inkişafına təsir etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Baxşəliyev V.B. Naxçıvanın Erkən Dəmir dövrü mədəniyyəti. Bakı: Elm, 2002, 128 s.
2. Baxşəliyev V.B. Naxçıvanın qədim əkinçi-maldar tayfalarının mənəvi mədəniyyəti. Bakı: Elm, 2004, 320 s.
3. Baxşəliyev V., Quliyeva Z., Həşimova T., Məhbəliyev K., Baxşəliyev E.B. Naxçıvantərə yaşayış yerində arxeoloji tədqiqatlar. Naxçıvan: Əcəmi, 2018, 266 s.
4. Абибуллаев О.А. Энеолит и бронза на территории Нах.АССР. Баку: Элм, 1982, 314 с.

5. Бахшалиев В.Б. Новые находки к древней металлургии и металлообработке в Кюльтепе II. Доклады АН Азербайджанской ССР, 1986, № 2, с. 86-89.
6. Бахшалиев В. Древняя металлургия и металлообработка на территории Нахчывана. Баку: Элм, 2005, 119 с.
7. Бахшалиев В.Б. Новые данные о поселении Кюльтепе I в Нахчыване // Российская археология, 2016, № 3, с. 152-155.
8. Бахшалиев В.Б. Новые материалы эпохи неолита на территории Нахчывана // Российская археология, 2015, № 2, с. 135-144.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: *fizze25@mail.ru*

Fizza Guliyeva

FORMATION OF ARTS AND CRAFTS IN ANCIENT NAKHCHIVAN

The history of arts and crafts in Nakhchivan is quite ancient. Favorable geographical location and natural wealth of Nakhchivan have contributed to the development of various arts. Pottery, metalworking, wickerworking, molding, dyeing, ornament are advanced applied arts. The cane was used in wickerworking and simple techniques were used in the welding process. The mattress was used in buildings, burials and pottery. With the development of metalworking pottery, including wax molding was created. Formation of mold has led to the manufacture of delicate items. The formation of the dyeing traditions was followed by ceramic products. The creation of pottery facilitated human and economic life. The discovery of pottery wheel and new mixtures enhanced the pottery process. The development of Kura-Araz, Dalma Tepe, Painted pottery culture in Nakhchivan has had a profound impact on the culture of the Middle East, including the South Caucasus.

Keywords: *Nakhchivan, arts and crafts, pottery, metalworking, Chalcolithic Age, Bronze Age, Early Iron Age, ornament, ancient period, jewelry, weapons.*

Физза Гулиева

СТАНОВЛЕНИЯ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА В ДРЕВНЕМ НАХЧЫВАНЕ

История становления декоративно-прикладного искусства в Нахчыване очень древняя. Выгодное географическое положение и природные богатства Нахчывана способствовали развитию различных видов декоративно-прикладного искусства. Гончарное ремесло, металлообработка, обработка циновок, литье, живопись, орнаментация были передовыми сферами прикладного искусства. В циновках использовался камыш и в процессе вязания применялись простые узлы. Циновка использовалась в сооружениях, погребениях и гончарном деле. С развитием металлообработки были созданы формы из глины, в том числе глиняные формы по восковой модели. Литье по восковой модели привело к изготовлению искусных изделий. Формирование живописных традиций было прослежено на керамических изделиях. Керамические изделия облегчили бытовую и экономическую жизнь человека. Открытие гончарного круга и новых примесей усовершенствовало процесс керамики. Развитие традиций Дальма Тепе, Кура-Араз и расписных сосудов Нахчывана оказало глубокое влияние на культуру Ближнего Востока и Южного Кавказа.

Ключевые слова: *Нахчыван, декоративно-прикладное искусство, гончарное ремесло, металлообработка, эпоха энеолита, эпоха бронзы, Ранний железный век, орнамент, древний век, украшение, оружие.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Ərtegin Salamzadə tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi:

İlkin variant 31.10.2019

Son variant 07.01.2020